

Валерій Рибалкін

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ РИФИ
У ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА МУСУЛЬМАН

Кожен мусульманин добре знає, що оскільки Коран спослано єдиною “богообраною” мовою – арабською, перекладати його іншими мовами не тільки не слід (бо то кваліфікується як великий гріх!), але й неможливо. Тому неарабомовні мусульмани – перси, індуси, уйгури, узбеки, аварці та ін. – вивчають Слово Аллаха переважно мовою оригіналу. Ця мова репрезентована не лише специфічним високим стилем (інакшою у Святому Письмі вона й не може бути), але й містить типові риси тексту, який у загальній теорії перекладу задалегідь визначається як неперекладний¹. І попри це, Святе Письмо мусульман активно перекладають, а за кількістю іншомовних перекладів Коран поступається лише Біблії. Сьогодні важко назвати мову, якою не існує інтерпретації (традиційний евфемізм для позначення перекладу) Святого Письма мусульман.

Якщо залишити осторонь численні переклади Корану східними мовами (передусім перською², турецькою та урду), з європейських кількісно перше місце у світі посідають переклади Корану англійською мовою. Це цілком закономірно, з огляду на провідний міжнародний статус цієї мови, домінуючу кількість її носіїв, а також беручи до уваги роль підмандатних територій колишньої Британської імперії. Значна частина їхнього автохтонного населення (переважно неарабомовного) сповідувала і сповідує іслам різних напрямів, створювала власні секти й відгалуження. Колоніальні власті змушені були краще орієнтуватись в численних аспектах ісламського віровчення. Виникала необхідність в точному розумінні змісту Святого Письма. Така потреба, з одного боку, стимулювала перекладацьку діяльність фахівців-орієнталістів, з іншого – неарабомовних мусульман та місіонерів. Відповідно, численні англомовні “версії” Корану можна розділити на переклади та тлумачення немусульман та мусульман. Авторами останніх виступали не лише освічені автохтони, а й окремі європейці, які наверталися в іслам, як, наприклад, М.Піктхол³.

Окрему категорію англомовних перекладів Корану складає спадщина кадйанітів – представників спільноти (відомої також під назвою ахмадія), заснованої в Індії, – найбільшій Британській колонії. Вчення духовного лідера кадйанітів Мірзи Гулама Ахмада Кадйані (1835–1908) викладено у 80 трактатах мовами урду та арабською. Воно спирається на Коран та сунітську традицію, але загалом носить синкретичний характер і підходить до тлумачення Корану з раціоналістичних позицій. Найповніший його виклад можна знайти в коментованому перекладі Корану Мухаммада Алі (пом. 1951) [Ali Muhammad]. Вчення кадйанітів має власну інтерпретацію фундаментальних приписів ісламу. Зокрема, об'єктом хаджу вони вважають не Мекку, а містечко Кадйан в провінції Пенджаб, де жив Гулам Ахмад, та Срінагар в Кашмірі – за уявленнями кадйанітів, місце поховання Ісуса Христа. Кадйаніти відкидають



концепцію джигаду, розглядають потойбічне життя як продовження процесу духовного вдосконалення, початого за життя тощо⁴.

Правовірні “класичні” мусульмани не визнають вчення кадйанітів і не мають їх за мусульман, хоча дехто з сунітів сприймає їхню спільноту як одну із шиїтських сект. У Пакистані кадйанітам взагалі забороняється називати себе мусульманами, а Ліга Ісламського Світу оголосила вчення кадйанітів “ворожою ісламу течією”⁵.

Разом з тим, проігнорувати вагомий внесок кадйанітів до англомовної спадщини тлумачення й перекладів Корану ніяк не можна, звертаючи при цьому постійну увагу на деякі методологічні засади кадйанітських перекладів⁶.

Справжній бум у перекладах Корану спостерігається протягом останніх п’яти років у Росії (перекладачі М.-Н.Османов⁷, Т.Шумовський, В.Порохова, перший переклад з оригіналу генерала Д.Богуславського – див. Літературу наприкінці статті).

Пишна презентація, присвячена виходу у світ другої редакції перекладу Корану блискучого арабіста М.-Н.Османова, пройшла у березні 2000 р. в Дагестанському державному університеті. Подія для республіки має важливе ідеологічне і національне значення, адже переклад Корану здійснено з позицій мусульманської коментаторської традиції: текст інтерпретується не тільки як літературна пам’ятка, а передусім як Святе Письмо⁸.

Зовсім нещодавно московське видавництво “Слов’янський діалог” видало ще один переклад Корану російською мовою, виконаний відомим сходознавцем А.А.Гафуровим, колишнім директором Інституту сходознавства АН СРСР. Новий переклад, за його словами, “не копіює колишніх перекладів, але, з точки зору змісту, духовних основ, <...> правдивий і близький усім віруючим”. Характерно, що передмову до перекладу написав міністр Російської Федерації Рамазан Абдулатипов.

Ситуація з російськими “версіями” Корану, як, власне, і з перекладами Святого Письма іншими мовами народів колишнього СРСР, останнім часом встигла вийти далеко за межі академічних історико-філологічних та теологічних дискусій і набула яскравого ідеологічного та політичного забарвлення. В ній, як у чистому дзеркалі, відбивається багато тенденцій, пов’язаних зі зростанням на пострадянських уламках ролі так званого ісламського фактора.

Показовою в цьому відношенні є різко негативна й упереджена реакція на переклад М.-Н.Османова з боку офіційного мусульманського духовенства. У вересні 2000 р. заступник Ахмада-Хаджі Абдулаєва, Муфтія Дагестану, голови ДУМД та новообраного заступника Голови Євразійської Ісламської Ради, Ахмад-Хаджі Магомедов в одному з інтерв’ю висловився наступним чином:

«Викликає тільки жаль, що наш земляк виконав такий переклад Корану, який аліми з-поміж інших перекладів розцінили як найгірший. Нам говорять, що він [Османов. – В.Р.] такий знаменитий, у нього такі звання, його приймали королі і т.п., а ви, мовляв, його не приймаєте. Хотілося б довідатися, який алім дав таку оцінку його праці. Ми таких не знаємо. Клянусь, якби навіть мій рідний батько виконав переклад, в ньому були б помилки, ми все одно критикували б його. Якби ми орієнтувалися на іслам з кон’юнктурних



міркувань, він ніколи б не дійшов до нас у такій чистоті. Отож ми будемо і надалі критикувати всі хибні переклади. На жаль, у цьому перекладі є найгрубші помилки, аж до таких, від яких впадають у невір'я. Зараз аліми вивчають його досконально і, ін ша'а – л-ла [“якщо побажає Аллах”. – В.Р.], ми дамо цьому перекладу гідну оцінку. І ще – цікавий момент. Погляньте, хто підтримує Н.Османова? Здебільшого це атеїсти – ті, хто не переносить духовенства і відкрито підтримує ваххабітів.

Якщо швець буде оцінювати якість роботи музиканта, то над ним будуть сміятися, а тут переклад Корану оцінюють атеїсти і знаходять його прекрасним. Тут є над чим задуматися.

Виникає також питання: чи не використовує Н.Османов ці сили як знаряддя боротьби з духовенством. Коли взяти до уваги фактичне відбілювання ним ваххабітів, усе стає ясно. Але вважати, що ми хочемо сховати Коран від інших, – це, щонайменше, смішно, тим більше з огляду на те, що ми всіма силами поширюємо ісламські знання. Ми тільки хочемо, щоб люди не отримували перекручених перекладів. Дивно, що ніхто не перекладає тафсірів, а усім кортить перекладати Коран, і коли це робиться без відповідної підготовки, то приводить до жалюгідних результатів».

Блискучий у літературному відношенні й освячений мусульманськими авторитетами кількох арабських країн (зрештою, виданий їхнім коштом!) переклад Валерії Порохової (яка, між іншим, вже давно прийняла іслам) став визначною подією культурного й літературного життя Росії. Однак останнім часом він також перетворився на об'єкт для нападок. Про це повідомив в інтерв'ю провідній еміратській газеті “Аль-Іттіхад” (“Федерація”) сірієць Мухаммад ар-Рашід, співавтор та чоловік В.Порохової. Департамент у справах релігії емірату Дубай (ОАЕ) категорично заборонив поширювати цей переклад. І це після того, як лише в червні 2000 р. у цьому ж еміраті Дубай було прийнято рішення про видання російськомовної “версії” Корану В.Порохової для поширення серед мусульман СНД. Спочатку передбачалося віддрукувати 3 тис. примірників. Проект фінансувався правителем Дубаю шейхом Мактумом Аль Мактумом. Під час попереднього обговорення перекладу його авторам було вказано на необхідність внесення виправлень, але вони, як стверджує Департамент у справах релігії, нібито проігнорували ці зауваження і приступили до видання й комерційного поширення свого перекладу. Тоді влада заборонила поширювати його. Було заявлено, що комісія з представників Росії, Саудівської Аравії, Єгипту і Марокко, яка вивчала переклад, виявила “перекручування арабського тексту”, що спотворюють, у свою чергу, теологічний зміст Корану, а в передмові до видання комісія взагалі виявила “ідеї комунізму, хрестових походів та іудаїзму”.

Автори перекладу, не згодні з таким рішенням, подали позов на Департамент до суду⁹.

Не менш драматичною постає доля Корану та його перекладачів на терені колишніх радянських республік.



Наприклад, у Туркменістані донедавна вважалося, що у відносинах між державою і мусульманськими громадами серйозних проблем не існує. Тепер, схоже, ситуація різко змінилася.

У березні 2000 р. зі складів видавництва “Туркменістан” в Ашгабаті було вилучено 40 тис. примірників двотомного видання Корану туркменською мовою, які повинні були спалити за вказівкою глави держави.

Рішення про спалення було прийнято у зв’язку з тим, що перекладачем Корану виступив відомий туркменський релігійний діяч Ходжаахмет Оразкличев (Ходжаахмет ахун), який впав у немилість влади після виступу в передачі туркменської служби радіо “Воля”.

Протягом останніх років у приватних бесідах Оразкличев висловлював відкрите обурення тим, що в офіційних ЗМІ президента Сапармурата Ніязова називають пророком, і тим, що прийнято рішення про довічне продовження його повноважень як глави держави, що несумісно з мусульманським віровченням¹⁰.

Газета “Нейтральний Туркменістан” (від 12 лютого 2000 р.) опублікувала переклад російською мовою анонімною статті “Що ховається під маскою, чи ширий вигляд Ходжаахмета Оразкличева”, яка напередодні вийшла в туркменомовній газеті “Адалат” (“Справедливість”).

Як зазначає публікація, С.Ніязов заявив, що туркменський перекладач нібито “довгий час займався темними справами, відвідував бездітних жінок, давав їм талісмани, спокушав їх, іноді чинив злочини”. Ніязов так кваліфікував працю перекладача: “Ходжа Ахмед Оразкличев разом із письменником Атамуратом Атабаєвим переклали священний Коран туркменською мовою. Переклали вони його з узбецької на туркменську, що в результаті втратило будь-який сенс. Я наказав, щоб увесь новий переклад було зібрано й спалено. Такий переклад Корану – зло”¹¹.

Відсутність ясності у мотивах арешту Оразкличева не перешкодила С.Ніязову зробити ряд рішучих заяв щодо його подальшої долі. Так, 14 лютого туркменське телебачення передало виступ Ніязова, в якому він, поставивши під сумнів науковий авторитет Оразкличева, заявив, що його треба позбавити волі на 25 років і “тримати в новій в’язниці для особливо небезпечних злочинців, що будується в пустелі Каракум у 55 км на північ від Ашгабату”¹².

Повідомлення про майбутнє спалення 40 тис. примірників Корану викликало обурення в мусульманських колах. Туркменська служба радіо “Воля” процитувала слова афганського туркмена, мулли Абдулкаріма, який заявив: “Відповідно до релігійних принципів, ніхто не може спалювати Коран. Переклад може бути неправильним <...>, але спалення заборонене. Того, хто спалює Коран, буде засуджено; він не може вважатися мусульманином”. Аналогічної точки зору дотримуються багато мусульман у самому Туркменістані¹³.

5 квітня 2000 р. Ніязов заявив також, що “усі медресе й релігійні школи, які були відкриті повсюдно, повинні бути закриті” і що для країни досить мати одне медресе, яке діє під контролем муфтіяту. Відповідно, з Туркменістану було депортовано понад 300 іноземних ісламських проповідників, переважно іранських громадян. На такі дії влади офіційне духовенство відповідає



меншою лояльністю до неї: чимало імамів мовчазно ігнорують офіційне розпорядження промовляти після кожного намазу клятву на вірність батьківщині і президенту, що зустрічає солідарну підтримку з боку віруючих.

Інакше склалася ситуація в Республіці Казахстан, де іслам перебуває на підйомі, а Коран опубліковано казахською мовою (в м. Алмати) в перекладі цілком лояльного владі муфтія Ратбека Хажі Нисанбай-улі¹⁴. Інший казахський переклад Халіфа Алтая було видано у Саудівській Аравії і подаровано мусульманам Казахстану. Разом з тим, тут у Міністерстві юстиції в 1994 р. офіційно зареєстровано статут ахмадійської секти (точна назва – Національна ахмадійська мусульманська громада), яка протягом останніх років під впливом пакистанських проповідників розгорнула активну діяльність [Трофимов 1997].

Подібні пристрасті ніякою мірою не стосуються України, яка будучи великою європейською державою, досі не має власного повного перекладу однієї з найвидатніших у світі пам'яток писемності, а вже потім, висловлюючись у дусі стилістики застійних часів, – “ідейної зброї ісламу”. Про дві поодинокі спроби україномовного перекладу початку століття львів'ян Олександра Абранчака-Лисенецького [Дзьобан, Полотнюк 1967; Рибалкін 1990] та Володимира Лезевича [Hamidulla 1966, LXV; Pearson, 432b] знають хіба що доскіпливі дослідники архівів. Адже обидві праці так і не було видано. На жаль, сучасний багатообіцяючий дебют на цій царині їхнього земляка – чудового іраніста й арабіста Яреми Полотнюка [Полотнюк 1990] також не дістав продовження. Отож, вся робота тільки попереду. І переклад цей мусить бути, передусім, академічним, ідеологічно незаангажованим, на кшталт російського І.Крочковського, англійського А.Арбері, французького Р.Бляшера, німецького Р.Парета (див. літературу наприкінці статті). Тим більше, що в Україні для такої праці продовжують закладатись і певні теоретичні підвалини [Кримський 1905; Приходько 1996]. Однак і при науковому підході, крім ідеологічних, український перекладач Корану мусить остерігатись інших численних рифів Святого Письма, передусім – мовних.

Загальновідомо, що текст Корану є невичерпним живильним джерелом класичної арабської мови. Автохтонна лінгвістична традиція рясніє прикладами-посиланнями на слововживання мусульманської Священної Книги, розглядаючи її у мовному відношенні як еталон. Ця обставина примушує звертати особливу увагу на лексико-граматичні нюанси коранічного тексту, адже вони дозволяють оминати додаткові неясності, яких і без того в Корані чимало. При цьому важливу допоміжну роль має відігравати й конкретно-історичний контекст.

Наочним прикладом недостатньої уваги до лексико-граматичних та історичних реалій Святого Письма можна вважати породження деякими перекладачами Корану¹⁵ неіснуючого птаха *абабіль*. “Он против них *абабилей* послал” [сура “Слон” – CV: 3¹⁶] – маємо в одному з останніх російськомовних перекладів [Порохова 1997, 624], а також, очевидно, під його впливом, “птахів *абабіль* проти них він надіслав” – в іншому україномовному фрагменті [Джерело..., 170]. Лексема “*абабіль*” В.Пороховою тлумачиться як “назва різновиду птахів” [Порохова 1997, 793, ком. № 2335]. Однак, якби коментаторка



звернулася до даних лексикографічних праць, вона легко переконалася б, що згадане слово аж ніяк не може вживатись для позначення різновиду птахів, а фігурує в коранічному тексті, поза сумнівом, у значенні “зграя”. Саме так зрозуміли це місце більшість попередників В.Порохової (Г.Саблуков, І.Крачковський, Я.Полотнюк).

Наведений приклад важливий тому, що такого прикрого непорозуміння талановита перекладачка могла б уникнути ще й за умови уважнішого ставлення до аналізу граматичної конструкції зазначеного пасажу: *wa- 'arsala 'alayhim ṭayran 'abābīla*. Відомо, що назви тварин, птахів, риб та ін. в арабській мові вживаються в ізафетній конструкції, другий компонент якої виступає прикладкою в генетиві. Іменна форма *'abābīlu* (номінатив) є двовідмінковою, тому з першого погляду не можна зрозуміти, в якому відмінку вжито лексему *'abābīla* (генетив/акузатив) – родовому чи знахідному? Однак, оскільки попереднє слово *ṭayran* має танвінне закінчення, воно аж ніяк не може бути першим складником ізафету. Відповідно, і наступне слово *'abābīla* не може виступати прикладкою до нього, а відтак, може перебувати тільки у знахідному відмінку. За умови, що слово *'abābīlu* означає назву птаха, воно все одно не приймало б цього відмінка в якості прямого додатка, оскільки цю функцію (разом з відповідною огласовкою фатхою) перебрав би на себе перший компонент гіпотетичної ізафетної конструкції “птахи абабілів”. Граматичними засобами класичної арабської мови таке словосполучення мало б передаватись конструкцією *ṭayra -l- 'abābīli*. В ній другий член мав би вживатися ще й з означеним артиклем *al-*, якщо погодитись, що він означає назву конкретного виду птаха. Відповідно, він перейшов би в категорію тривідмінкових імен і прийняв би огласовку генетива – кясру.

Отже, прямий додаток *ṭayran* перебуває в неозначеному (неізафетному!) стані не випадково і саме тому означає “якихось (з невідомою назвою!) птахів”. У даному коранічному контексті їхня назва не має жодного значення. Арабська лексикографічна традиція пояснює, що форма *'abābīlu* є множиною від *'ibbāla(tun)*, що, за тлумаченням В.Гіргаса, означає “связка”; “стая птиц, зверей” [Гіргас 1881, 2]. Виходячи саме з цього безальтернативного значення, правомірність вживання форми *'abābīla* граматично можна пояснити лише єдиним чином: в реченні вона виступає в акузативі у функції обставини способу дії. Дослівний переклад цієї частини аяту, відповідно, прибрав би такого вигляду: “наслав на них птахів зграями”.

Загалом контекст цієї коранічної оповіді досить прозорий. Він пов'язаний з відомим історичним фактом, коли якийсь південний цар – ефіоп чи еменець (Абрага або його син) – розгорнув похід на Мекку з метою заволодіти нею. Військо стало облогою навколо міста, але серед нього спалахнула епідемія чуми. Тому загарбники змушені були відступити. Дивовижний порятунок справив величезне враження на мекканців, зокрема ще й тому, що у війську нападників був бойовий слон. Рік порятунку від нього став однією з ключових дат мекканської хронології. Від “року слона” у місті почали відраховувати дати. Одна з легенд розповідає, що саме в “рік слона” (70-ті роки 6 ст.) народився Мухаммад. Чудодійний порятунок Мекки став сюжетом однієї з



найдавніших, найкоротших і найпоетичніших сур Корану. Спираючись на існуючу легенду, Коран пояснює чудодійний порятунок волею Аллаха, підкреслюючи фантастичні деталі, зокрема образ птахів, які закидують ворогів камінням [Пиотровський 1991, 160–161]. Відтак, образно-містична символіка змісту наведеного пасажу сури “Слон” постає досить зловісною і справляє не менше враження від жаху цілком реальної картини, ніж від вигаданого перекладачами псевдомістичного птаха *абабіля*.

Поза тим, теоретичними й практичними здобутками жодного з іншомовних інтерпретаторів Святого Письма ніколи не варто нехтувати. Ілюстрацією цього може бути переклад 61-го аяту другої сури (“Корова”): «І ось, коли ви сказали: “О, Мусо! Ми не зможемо (надалі) терпіти одну і ту ж їжу! Заключ для нас Господа свого, аби Він дістав для нас те, що вирощує земля, – овочі, огірки, часник, сочевицю, цибулю”. Він запитав: “Невже ви хочете дістати гірше взамін на краще?! *Зупиніться в будь-якому місті* [тут і далі курсив наш. – В.Р.] і – ось вам те, чого ви просите!” І спіткали їх приниження й злидні, і вони самі накликали на себе гнів Аллаха. Так (сталося) тому, що вони не увірували в знамення Аллаха й несправедливо вбивали пророків. Так (сталося) тому, що вони чинили опір і переступали (дозволену) межу» (тут і далі переклади аятів наш. – В.Р.).

Багато перекладачів розуміють виділену курсивом фразу також як: “*поселіться в Єгипті*”. Справа в тому, що іменник *miṣr* в тривідмінковій формі значить “місто”, “селище”, однак, оформлений як двовідмінковий, – означає “Єгипет”. В даному контексті, хоча слово і вжито як тривідмінковий іменник, воно все ж може означати і “Єгипет”. Відтак, виникає своєрідна гра слів, тому мусульманська екзегетика не має одноставної думки щодо тлумачення цього місця.

За біблійською традицією, євреї, яких Мойсей вивів з Єгипту, нарікали на одноманітність їжі та важкі умови життя під час мандрів Синайським півостровом. Вони часто згадували про рибу й овочі, яких було вдосталь в “країні неволі” – Єгипті. Відповідно до такого розуміння, місце можна тлумачи так: “якщо б ви зупинилися в Єгипті, то мали б усе, що просите в Аллаха”. Окремі європейські перекладачі і більшість мусульманських коментаторів Корану сходяться на тому, що оскільки йдеться про вихід євреїв з Єгипту, слово *miṣr*, незважаючи на його граматичне оформлення як тривідмінкового імені, все ж слід перекладати як “Єгипет”, що контекстуально виглядає ніби-то логічнішим.

Французький сходознавець і перекладач Корану Р.Бляшер (1900–1973) вважав, що цей пасаж слід розуміти водночас і як вияв іронії: “Якщо ви, мовляв, хочете жити краще, то повертайтеся назад до свого Єгипту!”

Два класичні російські переклади подають: “*Сойдите в Египет*” [Саблуков 1990, 19]; “*Спуститесь в Египет*” [Крачковский 1986, 33]. Однак в коментарі І.Крачковський висловлює сумнів: «Почему *miṣran* [переводить Египет]? Ср. Переводы Пиктхолла, (см.: Pickthall, *Qurʾān*, I, стр.61) и всех других мусульман – “город”». М.А.Усманов пізніше додав власний коментар до перекладу І.Крачковського: «Здесь слово “Миср” следует переводить как город,



поскольку евреи уже давно вышли из Египта» [Усманов 1990, 160, прим. 24]. Нарешті, в останньому виданні перекладу тієї ж В.Порохової маємо: “*Coydite в город*” [Порохова 1997, 28] з роз’ясненням: «Грамматич. склонение слова “миср” многие переводчики ошибочно выдают за “Египет”» [Порохова 1997, 635, прим. 30].

Дотримуючись формальних законів граматики, слово *miṣr* як “місто, селище” подають і більшість англомовних перекладачів Корану. Зокрема, американський перекладач та інтерпретатор Юсуф Алі тлумачить пасаж так: “*зупиніться в будь-якому місті (селищі) і ви знайдете все, чого забажаєте*”¹⁷.

Наведені два приклади зайвий раз переконують у необхідності уважного й доскіпливого ставлення до лексико-граматичних особливостей мови оригіналу, особливо коли йдеться про адекватність розуміння Священного тексту. Разом з тим, існує і зворотний бік медалі – мовні помилки, які все ж трапляються в Корані, попри претензії його прибічників на еталонну бездоганність Святого Письма. Мусульманська екзегетика намагається уникати кваліфікації лексико-граматичних казусів Корану як помилок, обходячи їх мовчанкою або подаючи суперечливі туманні тлумачення. Саме тому на окремій неточності коранічного тексту варто звернути увагу, взявши їх водночас за додаткове джерело для наукового коментування Корану при його іншомовних перекладах.

Мусульмани вважають, що Аллах відкрив текст Святого Письма в неспотвореному вигляді тільки Мухаммадові (через архангела Джабраїла). Попередні “версії” тексту, сповіщені іншим пророкам (Аврааму, Мойсею, Давиду, Ісусу), були втрачені або суттєво змінені: “Коран є єдиним нав'язаним Письмом, яке дійшло до нас неторканим в тому вигляді, в якому воно було сповіщене Пророкові. До тексту ніхто не втручався і справжня чистота мови залишилася неопоганеною”, – писав М.Піктхол у передмові до свого перекладу.

Мусульмани стверджують, що Коран є божественним витвором, чудом, а не літературним продуктом, створеним людиною. Це твердження, однак, спрощують канонізовані в Святому Письмі факти, які зафіксували суто людські мовні помилки. Наведемо лише деякі з таких, що пов’язані з хибним вживанням відмінків:

1. В сурі “Жінки” [IV: 162] читаємо: *lakini -r-rāsiḥūna fī -l-’ilmi min-hum wa-l-mu’minūna yu’minūna bi-mā ’unzila ’ilayka wa-mā ’unzila min qablika wa-l-muqīmīna -ṣ-ṣalāta wa-l-mu’tūna -z-zakāta wa-l-mu’minūna bi-l-lāhi wa-l-yawmi -l-’āhiri: ’ulā’ika sa-nu’tihim aḡran ’aẓīman* – “Але ті, хто глибоко переконаний, хто вірує в сповіщене тобі і тим, хто (був) до тебе, хто править молитву і (щедро) жертвує частину, хто вірує в Аллаха і в Судний День, – Ми дамо таким велику нагороду”.

Слово *muqīmīna* (генетив/акузатив), як і решта однорідних членів процитованого речення (*rāsiḥūna, mu’minūna, mu’tūna*), поза сумнівом, має стояти в називному відмінку – *muqīmīna* (номінатив).

2. Сура “Та га” [XX: 63]: *qālū: ’innā ḥāzāni la-sāhirāni...* «Вони сказали: “Вони обидва воістину – чародії”». Після частки *’innā* вказівний займенник *ḥāzāni* (номінатив) приймає знахідний відмінок – *ḥāzayni* (акузатив). І.Крач-



ковський висловив припущення, що форма *hāzāni* може бути діалектною [Крачковский 1986, 575, ком. №15], однак з цим погодитись важко.

Теолог і філолог Ахмад б. Фарис (920?–1005) повідомляє, що Абу Амр б. 'Ал-'Ала звичайно читав цей пасаж саме як: *'innā hāzayni la-sāhirāni*, на що сам Ібн Фарис ніколи не відважився б [Рыбалкин 2000, 142]. Це свідчить про те, що і сучасники Ібн Фариса сприймали форму *hāzayni* як діалектну, а *hāzāni* – як літературну. Отже, перед нами унікальний приклад гіперкорекції, коли теологи-кодифікатори Корану не розпізнали граматично коректну форму *hāzayni*, яка в даному контексті збіглася з формою діалектною. Поза тим, і граматична наука тоді ще тільки починала робити свої перші кроки і не могла сказати вирішального слова.

3. Сура “Корова” [II: 177]: *...wa-l-mūfūna bi-'ahdihim 'izā 'āhadū wa-ṣ-ṣābirīna ft -l-ba'sā'i wa-d-darrā'i* – “...даючи, виконують свою обітницю, терплять нещастя й біду...”. Форма *ṣābirīna* (генетив/акузатив) – “терплять” є діалектною, вульгаризмом [Крачковский 1986, 523, ком. № 118]. Має бути: *ṣābirūna* (номінатив), як і попередній однорідний член речення *mūfūna* (номінатив) – “виконують”¹⁸.

Загалом, дана публікація, звісно, не претендує на вичерпність розкриття сформульованої в заголовку теми, – вона лише підсумовує й узагальнює деякі спостереження, асоціації й міркування автора, які виникли в процесі усвідомлення тієї низки проблем, які, безумовно, виникатимуть під час роботи над першим академічним перекладом Корану українською мовою.

¹ Яскравим типом неперекладного тексту може бути, зокрема, паліндром (наприклад, рос.: “Пацан араб барана – цап!”, “Мокнет Оксана с котенком”), гра слів («Сев в такси, спросила такса: “За проезд какая такса?” А водитель: “Денег с такс не берем. Вот так-с!”»), зрештою, – акровірш.

² Окремі перські переклади витримали до 300 видань.

³ Високоосвічений англійський письменник і мандрівник Мармадюк Пікхол (1875–1936) відомий тим, що прийняв іслам. Його переклад Корану (витримав щонайменше 27 видань) мусульмани визнають як один з найбільш авторитетних. М.Пікхол точно передає значення оригіналу, використовуючи стиль англійських перекладів Біблії, який, щоправда, для пересічного читача місцями сприймається дещо важко. Лаконічні примітки, переважно стосовно обставин спосання сур та коранічних алюзій для неплідного читача виглядають малокорисними. В передмові до першого видання 1930 року Пікхол писав: “Коран перекласти неможливо [курсив наш. – В.Р.] <...> Книгу перекладено майже дослівно, основні зусилля було спрямовано на вибір мовного відповідника. Однак, в результаті це – не той чарівний Коран в його незрівняній симфонії, тих звуках, що доводять людину до сліз та екстазу. Це – лише спроба передати зміст Корану і віднайти засобами англійської мови його чарівність. Переклад ніколи не заступить місце Корану арабською мовою; він і не претендував на це...”. Див.: [Pickthall 1930], також: [London, Allen & Unwin, 1952; New York, New American Library 1956 та ін.]. Текст доступний також і в декількох електронних версіях, зокрема на сайтах: http://www.stg.brown.edu/webs/quran_browser/ (Electronic Pickthall Text); *Quran Browser / Brown University Scholarly Technology Group; Islamic Computing Centre, London* Providence: Brown University Scholarly Technology Group. London: Islamic Computing Centre та: <http://www.bangor.ac.uk/nus/islam/pages/britain/Pickthall.html>. Цей сайт подає також коротку біографію М.Пікхола.



⁴ Правовірні мусульмани переконані, що Коран спослано Аллахом і є Його Словом. Хадіси виступають як засіб інтерпретації, роз'яснення Слова Аллаха та імплементації Його на практиці Пророком Мухаммадом. За їхнім переконанням, Коран можна зрозуміти тільки у світлі пояснень Мухаммада, хадісів і коментарів сподвижників та послідовників Пророка. Все, що не відповідає таким умовам, є хибним і єретичним і кваліфікується як відступництво.

Кадіаніти у розумінні Корану спираються на авторитет Гулама Ахмада, відповідно до вчення якого, можна відкидати одні основоположення ісламу і запроваджувати нові закони. Правовірні мусульмани вважають, що обидві пізніші гілки кадїанізму (послідовники Гулама Ахмада та лахорські ахмадїти) однаково єретичні, оскільки вони не визнають пророчої місії Мухаммада.

⁵ Британська колоніальна влада підтримувала рух кадїанітів, оскільки він вносив розкол в іслам, що відповідало головному імперському принципу: "розділяй та володарюй". З тих же міркувань діяльність ахмадїї заохочують США та Ізраїль, внаслідок чого спільнота кадїанітів широко репрезентована і поза межами ісламського світу (Америка, острови Океанії, Західна Європа) – в основних країнах англомовного ареалу. Факт непопулярності кадїанітів серед правовірних мусульман усвідомлює не тільки Захід. У 1996 р. уряд Південно-Африканської Республіки офіційно заявив про те, що кадїанітів не можна вважати прибічниками ісламу.

⁶ Наскільки це вірно, можна судити навіть з того промовистого факту, що Олександр Садецький, директор Центру російських студій Лавальського університету (Канада, Квебек), один з останніх російськомовних перекладів Корану виконав саме з англійського перекладу Мухаммада Алі [Ali Muhammad].

⁷ Османов Магомед-Нурі Османович (нар. 1924) – колишній співробітник Інституту сходознавства АН СРСР, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Йорданської королівської академії. Видав понад 120 робіт, у тому числі дослідження з перської, таджицької літератури. Праця М.-Н.Османова вважається першим перекладом, який поєднує в собі науковість, точність, прагнення передати художні і сакральні властивості Корану, а також зробити переклад доступним для читача. Схоже, найближчим часом вона може зайняти нішу основного перекладу Корану російською мовою. Остаточної думки стосовно цієї праці (як і щодо решти останніх російськомовних перекладів) серед дослідників поки що не склалося.

⁸ Найважливішою рисою перекладу М.-Н. Османова, над яким він працював близько 20 років, є серйозна спроба розкрити значеннєву основу Корану. Для цього перекладач широко залучає мусульманську екзегетику: видання містить понад 300 сторінок традиційних коментарів, які детально й різнобічно підводять до розуміння підвалин ісламу. Попередні сім "версій" Священної Книги російською мовою, на думку Османова, були представлені в дослівному перекладі. Незважаючи на визнання перекладу М.-Н.Османова одним з найкращих, сам він не вважає, що виконана робота вирішує проблему розкриття філософського змісту окремих коранічних пасажів, що за багато століть зробити точно поки що нікому не вдалося.

У планах М.-Н.Османова – створення при Дагестанському державному університеті школи академічного перекладу, а також проведення роботи з перекладу Корану на 15 мов народів Дагестану. Насьогодні Коран уже перекладено аварською і даргинською мовами, завершується переклад на лакську мову.

⁹ У позові перекладачі вимагають моральної компенсації у розмірі 100 тис. доларів за «образливу оцінку» їхньої роботи. Газета "Аль-Іттихад", у свою чергу, звернулася до релігійних авторитетів із закликом сформулювати чіткі правила перекладу Корану, аби покласти кінець «комерційному підходу некваліфікованих фахівців» до цієї святої справи.

З огляду на існуючу практику судочинства в ОАЕ, автори перекладу, як іноземні громадяни, на мою думку, не мають анінайменших шансів виграти цю справу.



¹⁰ Однак остаточно чапу терпіння влади, схоже, переповнив наступний випадок. Наприкінці грудня 1999 р. з нагоди Нового року президент С.Ніязов привселюдно закликав організувати в Ашгабаті танці дітей навколо різдвяної ялинки. Кореспондент туркменського радіо "Воля" запитав Оразкличева, як узгоджуються такі танці з ісламською традицією. Відповідь була емоційною: "Я вивчаю іслам 24 роки, і, пройшовши від початку до кінця написане в Корані, жодного разу не зустрів чого-небудь про зустріч Нового року з різдвяною ялинкою. Там нічого немає про Новий рік і про різдвяну ялинку".

Таке висловлення було розцінено владою як прямий виклик главі держави.

7 лютого 2000 р. Оразкличева було звинувачено у здійсненні карного злочину і затримано. Справа викликала помітний резонанс в Туркменістані й отримала міжнародний розголос.

¹¹ У 1995 р. Ходжаахмет Оразкличев здійснив новий переклад Корану (однак не з узбецької мови, як стверджував президент, а з арабської). Хоча видання було погоджено з муфтіятим, вже в 1996 р. релігійні діячі у приватних бесідах говорили про окремі помилки у другому виданні. Ніхто, однак, не наважувався поставити це питання відкрито, оскільки видання було санкціоновано особисто Ніязовим, який виділив 200 тис. доларів на тиражування 50 тис. примірників книги.

¹² Після цього в туркменській столиці поширилися чутки про те, що арештований покінчив життя самогубством у камері. Пізніше Ніязов заявив, що Оразкличеву загрожувало ув'язнення терміном від 15 до 20 років. 3 березня 2000 р. опального перекладача Корану було доставлено з в'язниці на засідання кабінету міністрів, де президент підписав указ про його вислання. Відповідно до нової міри покарання, того ж дня Оразкличева разом з великою родиною було депортовано до Тедженського району. А вже під вечір будинок ахуна на околиці Ашгабату і побудована ним мечеть були знесені бульдозером.

¹³ Керівники туркменського муфтіяту, зрозуміло, уникають давати які-небудь коментарі у зв'язку з тим, що відбувається. Однак, неофіційно представники ісламського духовенства Туркменістану стверджують, що проблема полягає не у виданні 1995 року, а в тому, що високопоставлені чиновники й особисто глава держави дедалі частіше втручаються в релігійні питання, в яких вони абсолютно некомпетентні. Випадок з Ходжаахметом ахуном може служити наочним спростуванням поширеної за кордоном думки, нібито туркменська влада, здійснивши гоніння на протестантів і представників нетрадиційних конфесій, ніяк не обмежує діяльність мусульманського духовенства. Мусульмани також нерідко зазнають утисків з боку державних органів. Так, у 1997 р. не пройшли перереєстрацію більше половини діючих у країні мечетей. За останні 5 років були закриті майже всі мусульманські навчальні заклади (останній відомий випадок – закриття великого медресе в м. Чарджоу в червні 1999 р.) і введені обмеження на релігійне навчання при мечетях, які торкнулися тисяч мусульман. Із середини 90-х років практично припинено ввіз до країни ісламської релігійної літератури. Не виключено, що, проробивши це вже з протестантами, туркменська влада спробує провести "чистку" і серед мусульманського духовенства. Незважаючи на те, що в останні роки КНБ активно впроваджує агентуру в мусульманські осередки, на півдні Туркменістану поступово посилюється вплив ваххабітів і конфронтуючих з ними суфійських тарикатів.

¹⁴ Ратбек Хажі Нисанбай-ули (Нисанбаєв), 1940 р.н., закінчив медресе Мір-Араб у Бухарі, історичний факультет Бухарського пединституту, факультет шариату і права Лівійського університету. Має вчене звання ліценціата. Володіє фарсі, арабською та англійською мовами. Перший автор перекладу Корану казахською мовою, автор шести книг по ісламу. Засновник Духовного управління мусульман РК (1990). Працював у райвійськкоматі Чимкентської області, викладав історію в школі. Народний депутат Казахстану (1990–1993 рр.) від Бугунського виборчого району Чимкентської області. Нагороджений орденом Єгипту "За заслуги в науці і культурі" [Довідник "Хто є хто в Республіці Казахстан"].



¹⁵ До публікації відомої бібліографії [World Bibliography...] було дуже важко прослідкувати неосяжний матеріал численних спроб перекладів Корану мовами світу. Однак зазначена бібліографія неанотована і не дає змоги скласти уявлення щодо методичних засад, домінуючих принципів та якості цих перекладів.

¹⁶ Тут і надалі римська цифра позначає номер сури Корану, арабська – аяту за загальноновизнаними каїрськими виданнями, зокрема: [Qur'an].

¹⁷ "...Go ye down to any town, and ye shall find what ye want!" [Ali A. Yusuf 1934]. Порівняй також це місце з деякими іншими англійськими перекладами: "...Go down to settled country, thus ye shall get that which ye demand" [Pikthall 1930]; "...Go you down to any town and you shall find what you want" [Al-Hilali, Khan 1977]; "...Enter a city, so you will have what you ask for" [Shakir 1982].

¹⁸ Інші випадки і типи мовних помилок у Корані можна знайти у розвідці П.Ньютона та Рафікуль-Хакка [Newton, Rafiqul-Haqq], де їх нараховано щонайменше у 13 місцях Корану [V: 69; IV: 162; XX: 63; II: 177; III: 59; XXI: 3; XXII: 19; XLIX: 9; LXIII: 10; XCI: 5; XLI: 11; VII: 57; VII: 160]. Природно, публікація викликала жорстокий опір серед мусульманських дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

- Гиргасъ В.* Словарь къ арабской хрестоматіи и Корану. Казань, 1881.
- Джерело перлин.* Хрестоматія східних літератур: Коран (вибрані сури та аяти) / Уклала С.М.Руссова. Київ, 1998.
- Дзьобан О., Полотнюк Я.* З арабської у Львові // *Жовтень*, 1967, № 3.
- Коран.* З арабської переклав (вибрані сури та фрагменти) Я.Полотнюк // *Всесвіт*, 1990, № 6.
- Коран.* Пер. и коммент. Д. Н. Богуславского. Публикация Е.А.Резвана и А.Н.Вейрауха. Москва; Санкт-Петербург, 1995.
- Коран.* Пер. и коммент. И.Ю.Крачковского / Редактор В.И.Беляев. Предисловие П.А.Грязневича. 2-е изд. Москва, 1986.
- Коран.* Пер. и коммент. М.-Н.О.Османова. Москва, 1995; 2-е изд., 1999.
- Коран.* Пер. с арабского языка Г.С.Саблукова. 3-е изд. Казань, 1907 (з паралельним арабським текстом) репринт: 2 тт. М.: "Дом Бируни", 1990.
- Коран.* Перевод смыслов и комментарии В.Пороховой. 1-е изд. Москва, 1993 (переклад частини тексту); 3-е изд., 1997 (повний переклад з паралельним арабським текстом).
- Коран: Священная книга мусульман.* Пер. с арабского и предисловие Т.А.Шумовского. Москва, 1995.
- Крымский А.Е.* Суры старейшего периода. Пер. и объяснения // *Лекции по Корану, читанные в 1905 г. Приложение к "Истории мусульманства"*. Москва, 1905.
- Пиотровский М.Б.* Коранические сказания. Москва, 1991.
- Полотнюк Я.Є.* Священна Книга ісламу // *Всесвіт*, 1990, № 6.
- Приходько Т.Б.* Розвиток мусульманської традиції коментування Корану (X–XV століття). Канд. дис. Київ, 1996.
- Рибалкін В.С.* Коран // *Українська літературна енциклопедія*. Т.2. Київ, 1990.



- Рыбалкин В.С.* Арабская лингвистическая традиция. Истоки, творцы, концепции. Киев, 2000.
- Трофимов Я.* Современная религиозная ситуация в республике Казахстан // Центральная Азия и Кавказ. Стокгольм, 1997, № 12.
- Усманов М.А.* Древний памятник литературы. Предисл. и коммент. // Коран. Пер. И.Ю.Крачковского // Звезда Востока. Ташкент, 1990, № 1.
- 'Abd al-Bāqī Muh. Fu'ād.* Al-Mu'ğam al-mufahras li-alfāz al-Qur'an al-karīm. Al-Qāhira: Dār al-'adīs, 1988.
- Al-Hilali T., Khan M.M.* Explanatory English Translation of the Meaning of the Holy Qur'an. Chicago, 1977.
- Ali A. Yusuf.* The Holy Qur'an: Translation and Commentary. Lahore, 1934-37.
- Ali Muhammad.* The Holy Qur'an: English Translation. Lahore, 1917.
- Arberry A.J.* The Koran Interpreted. London, 1955.
- Blachère R.* Le Coran / par Régis Blachère. 3 éd. Paris, 1973.
- Corani textus arabicus* / ed. Gustav Flügel. Lipsiae, Typis et sumtibus E. Bredtii, 1881.
- Hamidulla M.* Le Coran, traduction integrale, avec une bibliographie de toutes les traductions ... en langues europeennes. Paris, 1966.
- Kidwai A. R.* English translation of the Holy Qur'an: an annotated bibliography // Hamdard Islamicus. 11 (Wint. 1988).
- Newton P., Rafiqul-Haqq.* Grammatical Errors in the Qur'an. London, 1997.
- Paret R.* Der Koran. Kommentar und Konkordanz. Stuttgart et al.: Verl. Kohlhammer, 1971.
- Pearson J.D.* Al-Ḳur'ān: b. Translations into specific languages // Encyclopaedia of Islam. New ed. Vol. V: 430b-432b.
- Pickthall M.M.W.* The Meaning of the Glorious Qur'an, an explanatory translation. New York: A. A. Kropf, 1930.
- Qur'an Karīm.* Al-Qāhirah: Dār at-Turās al-'arabī. *Bidūn ta'rīh.*
- Shakir M.M.* Holy Qur'an. New York, 1982.
- World Bibliography of the Translations of the Meanings of the Holy Qur'an.* Istanbul, 1986.

